

ԲԱՆԱՍՔԻ Բ

ԱՄՍԱՐԵՐԲ

ԳՅԱԿԱՆՆ ԵՒ ԳՅՑԱԿԱՆՆ

Է ՏԱՐԻ 1905	Տարեկան՝ 15 ֆր. = 6 ռլ. = 3 դոլար.	ՓԵՏՐՈՒԱՐ ԹԻՒ 2
----------------	---------------------------------------	-------------------

ԳՐԱԿԱՆ ՅԱՐԳԱՆՔԸ

Մեր գրչի եղբայրներէն Պ. Լեւոն Քիրիշեան, և Արեւելքեան Մամուլի երեք թիւերուն մէջ (37-39), «Բժիշկի մը քանամեակրա վերծագրով ամփոփ տուսու Ֆասիրու թիւն» մը հրատարակեց, եւ վերլուծեց՝ համառու գիծերու մէջ, 1884-1904 գրական-գիտական գործունէութիւնը հայ բժիշկի մը, «որ պատիւ կը բերէ իր թեզին» իր պաշտօնին եւ ամբողջ գիտական աշխարհին:

Այդ հայ բժիշկը, աւելորդ է ըսել. թէ Ս. Փրկչի Հիւանդանոցին բժշկագիտ Տոք. Ն. Տաղաւարեանն է:

Կը կարծեմ, թէ հայ բժիշկներու բաւական ստուար ։ արքին մէջ միակն է ինքը, «որ իր բազմակողմանի հմտութիւններուն իրբեւ անժընութիւ աղացոյց ։ ամբողջ շարք մը ունի եւ բոպական-գիտական և առաջառութիւններու կողմէ անայտորէն տրուած վկայականներու ։ Եթէ երբեք կենսագիր մը աննկատ ազիու երեւան բերէ նիւթական գժուարաւթիւններու այն մանր պարագաները, որոնց ընդ մէջէն Տաղաւարեան իր տոկուն նկարագիրովը անցաւ, մէկ համալսարանէն միւսը, միշտ պատուարեր վկայական մը ի ձեռին ։ այն ատեն միայն պիտի կրնանք գնահատել իրազէս ույն գրական քանամեակը, որուն յզացումը ունեցաւ երիտասարդ գրագէտը ։ ա՛յնքան աննկատ եւ անշահասեր սկզբունքով մը :

Շատեր՝ իր դասակարգէն, իրենց արուեստին փարեցան միայն, դայն նկատելով հարստացումի մը աղբիւրը. ու այդ մտածումէն նախադրաւուած, ա'լ չկրցին խորհիլ, թէ իրենք՝ իրեւ զիտութեան եւ արուեստին մարդը՝ հիւանդները բուժելու պարտականութիւնը չունէին միայն : Տաղաւարեան ըմբռնեց, թէ բժիշկի մը անհրաժեշտ պարտականութիւններէն մին է՝ առողջ համարուած գասակար զը զգուշացնել հիւանդութեան ենթարկումներէ. ուստի երբ թողուց հիւանդին տնարը, վազեց իր զրասեղանին գլուխը եւ զբաղեցաւ առողջներով : Ճշմարիտ բժիշկին եւ ճշմարիտ զիտունին կրկնակ կոչումներն էր որ ինչն իրմով կ'արդարացնէր : Իր այդ նպատակին մէջ յաջողելու համար, Տաղաւարեան նկատեց, թէ անհրաժեշտ էր ընտելացնել ժողովուրդը իր բնական կաղմախօսութեան սկզբունքներուն եւ ծանօթութիւններուն. ու յետոյ ցոյց տալ, թէ մարդիկ ինչուէ՞ս պիտի կրնային իրենց մարմահան գործարանաւորութիւնը զերծ պահել ախտական խաթարութներէ, եւ վարակիչ աղջեցութենէն միքրոպներուն, որոնք արթուն թշնամիներու պէս, մեր անզգու չութիւններուն զըսպասեն մեր թոքերը կամ մեր մարմինը կրծելու համար : Հմուտ քմիչիկին «ԱՄԱՆՔԵՐԱՎԱՆՈՒԹԻՒՆ» ը, «ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՍՊՈՂԱԽԽՈՍՈՒԹԻՒՆ» ը, «ԿԻՍԱԿԱՆ ՀԱՐԺՈՒՄԸ ՄԱՍԱՄԲ», «ԲՆԵԿԱՆ ԱՊԱՄՈՒԹԻՒՆ» ը, եւ «ԾՆՆԴԿԱՆ ԳՈՐԾԱՐԱՆՔ» ը, ծառայեցին՝ ա'յնքան բարերաստօրէն, իր առաջին նպատակին : իսկ երկրորդին զերազանց արդարացումը եղաւ «Առողջապահութիւն» ը, որ զիսնական ընտրականութիւնով մը (électicisme), ու անձնական փորձարկութիւններով խացուած գիրք մը եղաւ ամրողի իր տեսակին մէջ : Անոնք, որոնք երկար տարիներու շարունականութեան մը մէջ խոնչ եւ անդուլ կրծած են իրենց գլուխը ծոհել չոր զրասեղաններու առջեւ, զիտական կամ բանասիրական - հնախօսական երկասիրութիւններ պատրաստելու համար, անոնք միայն իրապէս կրնան գնահատել, թէ ի'նչ նշանակութիւն ունի, անկօխ ու շմշակուած գետի մը վրայ, զիտական ուսումնասիրութիւններով պարապիլը : Մերթ թուական մը, մերթ սխալ տպագրութիւն մը, մերթ կարծիքն ու սկզբունքներու տարբերութիւններ, եւ մերթ նոյն իսկ հեղինակներու անուշաղրութեան արզիւնք սխալներ, որչա՛փ կը շարչըկեն բանասէրին կամ զիտնականին միտքը. եւ տակն ու վրայ կընեն ամբողջ ձեւուած մտածումներու եւ շինուած հետեւութիւններու շարքեր :

Եւ Տոք - Տողաւարեան ունիցաւ այդ մտքի բօլոր տակնուվրայութիւնները: մի միայն անոր համար, որ չուզեց երբեք պարզ հետեւողի մը, բանագողի մը եւ կամ հետեւակ թարգմանչի մը հանգամանքովը ապրիլ իր երկերուն մէջ : Իր «Կենդանաբուծութիւն» ստուար հատորներուն պատրաստութիւնը, որոնց ձեռնարկած է ակաթողիկոսական յանձնաբարութեամբ», այս տեսակէտով իրական տանջանք մը եղաւ:

իրեն համար ։ Ընտանի կենդանիներու բռւծման նույրուած արդ աշխատավեան պատարաստութեանը պահուն, աս իր աչքին առջեւ ուներ բոլոր գրութիւնները, բոլոր տեսութիւնները ամենանշանաւոր եղինակներուն, որոնց բովանդակ կեղինակութիւնները, սակայն, զիրենք չեր կրցած զերծ պահել սխալութիւններէ ։ Հայ բժիշկը չէր կրնար երբեք կոյր զկուրայն որդիկրել այդ վրիպակաւոր Անօրօները, քանի որ իր դիտական միթքը՝ անձնական հմտութենէն առաջնորդուած, իրեն ցոյց կուտար պարզապէս սխալներ, որոնք արանց առարկութեան ընդունուած էին՝ անզգալարար՝ անասնաբուժական բոլոր վարժարաւններէն։

Դեռ վերջերս Լիոնի Անասնաբուժական վարժարանի փրոֆէսօրներէն մին, ։ ։ ։ Պաշէ ։ իր մէկ նամակով իրաւունք կուտար դիտական տոքորին, որ իր հրատարակած մէկ դրբէն մէջ սխալներ ցոյց տուած էր. եւ կըսէք. թէ ինքը անզգադարձած չէր այդ սխալին վրայ, զոր ուրիշ տեղէ մը օրինակած էր անուշագրութեամբ, եւ կը խոստանար զրբին նոր տպագրութեան մէջ սրբագրել զանի ։ Գիտական հետազօտութիւններու մէջ Տաղաւարեանի ձեռնասութիւնը հաստատող բազմաթիւ օրինակներու մէջէն հատ մը միայն մատնանշեցինք, ո՛չ անոր համար, որ ապացոյց մը աւելի տուած ըլլանք իր զննողի հմտութիւններուն ոյլ պարզապէս ցոյց տալու համար, թէ ան ո՛րշափ ռախառուած է կանգ առնուլ իր աշխատութիւններու իւրաքանչիւր էջին վրայ նշարիտ զիտութիւնը եւ միւրիայն նշմարից զիտուրիւնը հրամցնելու ժողովուրդին, Եւ այժմէն պէտք է ըսել, թէ Վենդանաբուծութիւնը, որ վեց ստուար հատորներու մէջ պիտի ամփոփէ ընտանի կենդանիներ հասցնելու եւ զանոնք արգիւնաւոր ընելու արուեստը, իրական բարիք մը պիտի ըլլայ երկրագործ ժողովուրդին, որ իր ապրելու նախնական յետադիմութեանը մէջ, այսօր պէտք եղածին չափ չկրնար օգտուիլ իր անստուններէն։

Տոքոր Տաղաւարեան բաւականացած չէ զիտական աշխատութիւններով։ Իր վրայ աչքի զարնող կարողութիւնը կը չեշտաւի իր բազմակողմաննիւրեանը մէջ։ Տաղաւարեանի՝ ամէն դժուարութիւններու զիմագրաւող աշխատասիրութիւնը եղած է միակ գաղտնիքը, որով կըրցած է մէկ կողմէն պահել հայ բժիշկներու շարքին մէջ իր ճարտար եւ փորձ բժիշկի հանգամանքը, ու միեւնոյն ժամանակ ինքզինքը հուիրել զիտական, զրական եւ բանասիրկան պարապումներու։ Տաղաւարեանի ցոյց տուած երկասիրողի այս աղնիւ օրինակը, չէ՞ք կարծէր որ միեւնոյն ժամանակ յանդիմանութիւնը ըլլայ, ծոյլ կեաքին մեր կարգ մը բժիշկներուն, որոնք ժամանակ չունենալին կառարկին տեւական գործ մը կարենալ արտադրելու համար։ Տաղաւարեան սիրած է

իր քժշկական եւ գիտնական-բանասիրական կոչումը , սիրած է իր պարզ ու անսեթեւթ գրասեղանը : զանոնք իր մնեադոյն բարեկամ-ները նկատելով : Աւ այդ գրասեղանի սէրը ամենէն հղոր ազդողու-թիւնը : ամենէն յառաջավար ներոյժը եղած է իրեն համար : Եւ երեւա-կայեցէք . որ գիտութիւն եւ բանասիրութիւն — դրական եւ պատմա-կան գրականութեանց երկու հակառակ ու ապերախտ ծայրեր — եկած են իր մէջ հաշտ եղբայրակցութիւն մը կաղմիլ շնորհիւ այդ աշխատա-սիրութեան եւ համբերող ողին : առանց որաւն ապահովաբար իր գրա-գարանը : կիսկատար ձևոագիրներու ահազին կոյտ մը պիտի պարտկէր իր խորշերուն մէջ : Բայց կարծես ձանձրոյթը երբեք չէ կրցած մօե-նալ ո՛չ իր գրիշին : Եւ ո՛չ իր մտածումներուն : Եւ Տաղաւարեան կը մնայ՝ քսան տարիներու երկար չարքին մէջ՝ միշտ առեյդ՝ գրասեղանին առջեւ : միշտ թափանցող՝ իր գրական պրպտումներուն մէջ : միշտ աշալուրջ՝ իր գիտական դասաւորութիւններուն գլուխը : Եւ միշտ ար-թուն՝ իր մտածումներու հոսանքին առջեւ : «Թատրոնի թրքահայոց մէջ», «Դպրոցները», «Փրական եւ կրթական մարմինները» : «Թրքահայոց Մատենադարանները» : «Տպագրութիւնը Թրքահայոց մէջ» : «Թուր-քիոց հայ ուսումնականները» հեայլն, որոնցմէ սմանք յօդուածի ձևով հրատարակուած են, նիւթական ահազին աշխատութիւններու , խու-զարկութիւններու կը կարօտին , եւ միեւնոյն ժամանակ պէտք ունին ցատակատես միտքի մը աշալըջութիւններուն : Որովհետեւ հան , ուր պատմական գետնի վրայ կը զննենք մեր ոտքը . ա՛լ իրենց արժէքը կը կորսնցնեն վարկաններն ու ենթադրութիւններ : որոնք ստուգութեան դրոշմը չեն բերեր իրենց հետ : Եւ որ՝ քան դժուարին է մարդուս, նա-խընթաց պարագաներու վրայ հիմունելով : Եւ կշռելով հետեւորդ ար-դիւնքները անոնց համանանութիւններէն եղբակացնել : ու լիցնել պատճառի եւ հեռաւոր արդիւնքի միջեւ գտնուած պարտապները : «Մագումն հայ տառից»ը, պատրաստած է Փարիզի մէջ , «զգտուելով դպրոցական պարագուրդներէ» : երբ ուրիշ հայ ուսանողներ հաճոյշի-ու գեղիսութեան այդ ոստանին մէջ , իրենց ժամանակը սրճարաններու անկիւնը կանցընէին : «Հին կրօն»ը եւ օմերուադիմուք , իրենց տեսա-կին մէջ բոլորովին նուր : մեկնարանութեան արդիական քննադա-տութիւնութը դարձնուած , մեր մատենագրութեան կուտան ցարդ չմշա-կուած նիւթերու նախափորձերը , իրենց սկզբնաքայլին իսկ յաջողած ու զնահատուած :

Համակրնի Տոքորին կեանքը, իր երկու մեծ բաժանումներուն մէջ ալ ու ուսանողութեան եւ գիտականութանասիրական արտադրու-թեան ու գժակի զուգադիպութիւնով մը միեւնոյն համանմանութիւնը

յոյց կուտայ մեղի , մէկ կողմէն աշխատափրութեան , միւս կողմէն կրուած գմուարութիւններու մասին : Բոււած է , թէ աշխարհի մէջ երեք տեսակ բարեկամներ կան . 1) անոնք , որոնք քեզ կը սիրեն . 2) անոնք . որոնք քեզմով չեն հետաքրքրութիր . 3) անոնք , որոնք քեզ կատահն : Տօքոր Նողաւարեան . իրեւ մարդ , այդ երեքն ալ ունեցաւ իր չուրջը , ու քիչ մը աւելի թերեւս վերջիններէն : Յաճախ հոգեկան յուղութիւններու մատնուած , մինչեւ սիրտը վիրաւոր : ան քաշուած կը ֆարտակաւին իր պղտիկ աշխատանոցին մէջ , զիմացը , իր բժշկական գործիքները ապահեղառանին խորը շարժուած , մէկ կողմը , հիւանդի անկողինը , միւս կողմը մատնադարանը որոնց ամրողյութիւնը , իր զանազանակ խառնուրդին մէջ իր մէջի կը պատկերացնէր բժիշկը , գիտնականը . եւ բանասէրը : Իր տեղը լիւթեւածուրիշ մը , տուազկամքի տէր , հազար անգամ պիտի կոտրեր իր գրիշը , տէ՞րամենց պիտի տար գրական ամին պարապօններու քիչ մը աւելի հաճութով կարենալ ապրելու համար : Բայց ո՞չ , ճաղաւարիկան . հուկառակ այդ բռնոր ընկնումներուն , եւ զայրէնական մտապրեզութիւնունք . կրցաւ զինքը գտեսնդող տժը գտնել իր հոգիին ինքրը . իսուր իր պարզուկ , զրեթէ անխնամ աշխատանոցին Պատն և լիքար կախուած իր վկայազրերու երկար շարքը , օրոնք յարագէւ . քրտիկն անքրու , արդիանքով ձեռք բերուած էին , բաւական էր իր մէջ արթնցնելու պայրէնան . մը քնացող մտաւորական գործունէութեան առկունութիւնը յւեւնը : եւ շարունակելու իր բժիշկի , գիտնականի , եւ բանասէրի , պահատութիւնները :

Այդ ողիին կը պարանքնք . ինչքն ալ ու մենք ալ , այն գրական քանամնական էր , զոր Պ. Լեւոնի Վիքիքէնին մատնանշեց , եւ զոր մենք առիթը կունենանք այսօր շնորհաւորելու . իր գործերուն մէջ :

ՄՈՒԾԵՂ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԱՆՑԵԼՈՒՔ

... Պազէ սիրամ . ինչպէս մարմա՞ր , գերեզմա՞ն ...

Զկան այնտեղ լոյսեր . թղթեր . երազա՞նք:

Անծայրածիր տժգունութիւնը լքման .

Կը պարփակէ հոգւոյս պարապէ ու պատրանք :

... ծուրտ շունչիդ , տակ պատցահոյութը մը հոն դրիր .

Ուր էին սէրս կը սասոսի զալկադէմ .

Եւ ուր անթօն , էիսաթափուած . վշտակիր .

Ներկային մէջ անցնա՞լը գեն կը պաշտեմ .